

Από την ΠΑΡΑΛΙΑ και το ΛΕΥΚΟ ΠΥΡΓΟ

στο ΣΥΝΤΡΙΒΑΝΙ,
στην ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
και την ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ

1^{ος} ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ

Λευκός Πύργος – Μουσείο Πόλης (1)

Στη συμβολή του ανατολικού με το θαλάσσιο τείχος υψωνόταν βυζαντινός πύργος, στη θέση του οποίου κτίστηκε στα τέλη του 15^{ου} αιώνα ο Λευκός Πύργος, στο πλαίσιο εκσυγχρονισμού των οχυρώσεων της πόλης από τους Οθωμανούς την ίδια περίοδο [βλ. και Πύργο Αλύσεως]. Σύμβολο της Θεσσαλονίκης, είναι μνημείο συνδεδεμένο στενά με την ιστορία της και με θρύλους, που σχετίζονται με τις διαδοχικές ονομασίες του. Η ονομασία «Φρούριο της Καλαμαρίας» (18^ο αι.) αντικαταστάθηκε τον 19^ο αι. με εκείνη του «Πύργου των Γεντισάρων» και «Πύργου του Αίματος» (Kanlı Kule), εξαιτίας της χρήσης του ως φυλακής βαρυνποινιτών, τους οποίους εκτελούσαν οι Γεντισαροι πάνω στις επάλξεις, βάφοντας με αίμα τους εξωτερικούς τοίχους του πύργου. Το 1890, ο πύργος ασβετώθηκε από ένα βαρυνποινίτη, με αντάλλαγμα την ελευθερία του, διασώζοντας έτσι στη νεότερη ιστορία της πόλης την ονομασία «Λευκός Πύργος». Ως οχυρό, αποτελεί τυπικό παράδειγμα των κυκλικών, μεγάλων πύργων του τέλους του 15^{ου} – αρχές 16^{ου} αιώνα, οι οποίοι αντικατέστησαν τους ορθογωνικούς μεσαιωνικούς, προκειμένου να καλύψουν τις νέες τεχνικές της άμυνας, με τα νέα πυροβόλα όπλα, που είχαν αρχίσει να επικρατούν και να επιβάλουν νέες μορφές στην οχυρωματική αρχιτεκτονική. Η κάλυψη των δωματίων αποτελούνταν από κωνική, ξύλινη στέγη, καλυμμένη με μολύβι. Μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, γύρω από τον πύργο διασώζονταν οχυρός πολυγωνικός περίβολος, με πυροβολεία – κανονιοθυρίδες στο επίπεδο της θάλασσας στις πλευρές του και πυργίσκους – σκοπιές στις γωνίες του περιβόλου. Ήταν μία κατασκευή που κτίστηκε το 1535-36, όπως ανέφερε τουρκική επιγραφή που βρισκόταν πάνω από την είσοδο του περιβόλου. Σήμερα στους χώρους του Λευκού Πύργου παρουσιάζεται, με τη χρήση ψηφιακών μέσων, η ιστορία της πόλης.

Ανατολικά Τείχη – προτεινόμενο (2)

(Στην οδό Φιλικής Εταιρείας, στην πίσω πλευρά του κυρίου της ΤΡΑΠΕΖΗΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ). Διακρίνεται, αποκαλυμμένο, τμήμα του προτεινόμενου του ανατολικού περιβόλου (τέλη 4^{ου} – αρχές 5^{ου} αιώνα). Τα ανατολικά τείχη καταδαφίστηκαν το 1889.

Εκκλησία Νέας Παναγίας (3)

Ήταν παλιότερα γνωστή και ως Μεγάλη ή Τρανή Παναγία, αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Ο σημερινός ναός κτίστηκε το 1727, στη θέση της

Ο Λευκός Πύργος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με το θέατρο, που αποτελούσε το κέντρο της καλλιτεχνικής κίνησης της πόλης μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1950.

The White Tower in the early 20th century, with the theatre, the centre of the city's artistic activity up until the mid-1950's.

βυζαντινής μονής της Θεοτόκου (12^{ου} αιώνα), η οποία καταστράφηκε από πυρκαγιά γύρω στο 1690. Είναι τρίκλιτη βασιλική με γυναικωνίτη. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι τοιχογραφίες του Ιερού Βήματος και του γυναικωνίτη, με εμφανή την τάση της ζωγραφικής του 18^{ου} αιώνα να επιστρέφει στα πρότυπα της παλαιολόγειας εποχής. Ενδιαφέροντα στοιχεία είναι το επιχρυσωμένο, ξυλόγλυπτο τέμπλο, με τις σύγχρονές του εικόνες, ενώ ο επισκοπικός θρόνος, ο άμβωνας και η ζωγραφισμένη οροφή χρονολογούνται τον 19^ο αιώνα.

Ανατολικά Τείχη – προτείξιμα (4)

(Στη συμβολή των οδών Φιλικής Εταιρείας και Τσιμισκή). Υπάρχει τμήμα του προτεϊξίσματος του ανατολικού περιβόλου (τέλη 4^{ου} – αρχές 5^{ου} αιώνα). Στην προς την εντός τειχών περιοχή εκτεινόταν σε επαφή οι κατασκευές των κερκίδων του ρωμαϊκού υποδρόμου (πλατεία Ιπποδρομίου). Αντίστοιχο τμήμα διασώζεται (επί της οδού Φιλικής Εταιρείας) στον περιβάλλοντα χώρο του κτιρίου της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Θεσσαλονίκης. Τα ανατολικά τείχη καταφίστηκαν το 1889.

Εκκλησία Αγίου Κωνσταντίνου (πλατεία Ιπποδρομίου) (5)

Σύγχρονος ναός στη θέση αρχαιότερου βυζαντινού. Στο παρακείμενο προς βορρά οικόπεδο ανασκάφηκαν οι κερκίδες του ανατολικού σκέλους του Ιπποδρόμου.

Εκκλησία Αγίου Αντωνίου (6)

Είναι αφιερωμένη στον Άγιο Αντώνιο το Μέγα και τον Όσιο Αντώνιο, τοπικό άγιο

της Βέροιας, προσάτη των φρενοβλαβών. Χρονολογείται στον 18^ο αι. Ήταν παρεκκλησίο της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης και χρησιμοποιούνταν ως άσυλο και θεραπευτήριο φρενοβλαβών, όπως δείχνουν μεγάλοι σιδερένιοι κρίκοι στο τέμπλο, όπου έδεναν με αλυσίδες τους ασθενείς. Η βορειοανατολική γωνία του ναού είναι τμήμα ενός τριγωνικού πύργου του ανατολικού τείχους της πόλης, σε επαφή με το οποίο κατασκευάσθηκε. Είναι δίκλιτος ναός. Από τον αρχικό εσωτερικό διάκοσμο, σήμερα διασώζεται το ξύλινο, ζωγραφισμένο τέμπλο του.

Εκκλησία Υπαπαντής (7)

Η σημερινή εκκλησία, τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, είναι ριζικά επισκευασμένη το 1841. Οι πληροφορίες για αυτήν (αρχές 16^{ου} αι.) αφορούν την παραχώρησή της, ως μετόχι της Μονής Αγίας Αναστασίας της Χαλκιδικής. Την κυριότητα της μονής αναφέρει και επιγραφή του 1841, χαραγμένη στον ανατολικό τοίχο της εκκλησίας. Στο βόρειο τοίχο έχουν εντοιχισθεί κομμάτια ρωμαϊκών και βυζαντινών γλυπτών, καθώς και τμήμα επιγραφής του 1272 που αναφέρει ένα βυζαντινό αξιωματούχο. Ο ξυλόγλυπτος διάκοσμος της εκκλησίας είναι του 19^{ου} αι., ενώ το βημόθυρο με την παράσταση του Ευαγγελισμού είναι έργο της Κρητικής Σχολής του 16^{ου} αι.

Ανατολικά Τείχη – προτείχισμα (8)

Τμήμα του κυρίου τείχους και του προτειχίσματος της ανατολικής πλευράς (τέλη 4^{ου} – αρχές 5^{ου} αιώνα), διασώζονται δίπλα στην οδό Εγνατία, προς την πλατεία Συντριβανίου, όπου η «Λεωφόρος» των βυζαντινών κατέληγε στη βασική πύλη των τειχών της πόλης, την Κασσανδρεωτική, από την οποία δεν

Το κτίριο της παλαιάς Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, σε καρτ-ποστάλ εποχής.

The old Philosophical School building of the Aristotle University of Thessaloniki, in a period postcard.

διασώζεται κανένα ορατό ίχνος. Το ίχνος (κάτω τμήμα) του τείχους συνεχίζει να εκτείνεται κατά μήκος του πεζοδρόμου της οδού Κων. Μελενίκου. Στην περιοχή αυτή διακρίνονται τμήματα ορθογωνικών πύργων με λίθους-δόμους της ρωμαϊκής εποχής, που ανήκουν στο ρωμαϊκό τείχος της Θεσσαλονίκης των μέσων του 3^{ου} αιώνα. Τα ίχνη επεκτείνονται κατά διαστήματα ορατά έως την οδό Αγίου Δημητρίου, πίσω από το συγκρότημα του Κεντρικού Νοσοκομείου «Γ. Γεννηματάς».

Κτίριο παλιάς Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ (9)

Το κτίριο κτίστηκε από το τουρκικό Δημόσιο, για να στεγάσει τη Δημόσια Προπαρασκευαστική Σχολή (Idadié), η οποία ιδρύθηκε το 1887. Δημιουργός του ήταν ο Ιταλός αρχιτέκτονας Vitaliano Poselli. Μετά το 1908, όταν αυξήθηκε ο αριθμός των μαθητών, πρέπει να έγινε η προσθήκη των δύο διώροφων πλαϊνών περυγών. Μετά την απελευθέρωση της πόλης το 1912, στο κτίριο στεγάστηκε το Β' Στρατιωτικό Νοσοκομείο και μετά το 1927 μεταφέρθηκε το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης. Από τότε το κτίριο διασκευάζεται συνέχεια και επεκτείνεται με την προσθήκη 3^{ου} ορόφου στις παράπλευρες πτέρυγες του, την προσθήκη της πίσω πτέρυγας και τη διαμόρφωση των εκτεταμένων υπόγειων χώρων.

Εκκλησία Παναγίας Δεξιάς (10)

Νεότερη εκκλησία στη θέση του μεταβυζαντινού ναού του Αγίου Υπατίου.

Το Ανάκτορο του Γαλερίου (11)

(πλατεία Ναυαρίνου – οδός Δημητρίου Γούναρη)

Στον αρχαιολογικό χώρο της πλατείας Ναυαρίνου, στο ιστορικό κέντρο της πόλης, σώζονται αποσπασματικά τα ερείπια σημαντικών κτισμάτων, με διαφορετική χρήση το καθένα, τα οποία ανήκουν στο ανάκτορο του Γαλερίου, η κατασκευή του οποίου ξεκίνησε στις αρχές του 4ου μ. Χ αιώνα και ολοκληρώθηκε σταδιακά. Πρόκειται για επίσημη κατοικία, στην οποία φιλοξενούνταν ο αυτοκράτορας και η αυλή του, όταν διέμενε προσωρινά στην πόλη της Θεσσαλονίκης.

Το ανάκτορο του Γαλερίου, είναι ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της ύστερης αρχαιότητας της Θεσσαλονίκης και το μοναδικό αυτής της περιόδου στην Ευρώπη, που διατηρείται σε τόσο μεγάλη έκταση. Η έρευνα για τον εντοπισμό της τετραρχικής κατοικίας ξεκίνησε τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα και διήρκεσε μέχρι τη δεκαετία του 1970, φέρνοντας στο φως αποσπασματικά τμήματα του εκτεταμένου κτιριακού συγκροτήματος, το οποίο ήταν κτισμένο στις παρυφές της πόλης δίπλα στα ανατολικά τείχη. Η αυτοκρατορική κατοικία περιλάμβανε διάφορα οικοδομήματα. Μεταξύ αυτών είναι η Ροτόντα, το τόξο του Γαλερίου (Καμάρα), η αψιδωτή αίθουσα στην οδό Δ. Γούναρη και ο Ιππόδρομος.

Ο κεντρικός πυρήνας του ανασκαμμένου τμήματος του ανακτόρου, στον αρχαιολογικό χώρο της πλατείας Ναυαρίνου, αποτελείται από μία περισυλητή αυλή, η οποία κατά μήκος της δυτικής, νότιας και ανατολικής πλευράς περικλείεται από ένδεκα χώρους (δωμάτια), διατεταγμένους σε σχήμα Π. Ανατολικά της κτιριακής αυτής ενότητας, που περιβάλλεται από διαδρόμους με περίτεχνα ψηφιδωτά δάπεδα, βρίσκεται επιμήκης αίθουσα με αψίδα στη νότια πλευρά, η οποία ταυτίστηκε ως Βασιλική. Σε άμεση επαφή με τη Βασιλική

και το ανατολικό τείχος της πόλης ήταν κτισμένος ο Ιππόδρομος, τμήματά του οποίου σώζονται στα υπόγεια των σύγχρονων οικοδομών. Μεταξύ της Βασιλικής και του ανατολικού διαδρόμου, υπάρχει θολοσκεπής δεξαμενή, η οποία κατασκευάσθηκε σε μία ύστερη οικοδομική φάση του συγκροτήματος. Νοτιοανατολικά και νοτιοδυτικά της μαρμαρίνης κλίμακας που υπάρχει περιπίου στο κέντρο του νότιου διαδρόμου, βρίσκονται τα λουτρά του ανακτόρου και ένα μεγαλοπρεπές οικοδόμημα, γνωστό ως «Οκτάγωνο», εξαιτίας της οκταγωνικής του κάτοψης.

Τα ερείπια των βορείων αιθουσών των λουτρών αποκαλύφθηκαν τη δεκαετία του 1960. Το συνολικό μέγεθος του οικοδομήματος, που βρισκόταν σε ένα βασικό άξονα που οδηγούσε στη νότια είσοδο του ανακτόρου, δεν είναι γνωστό. Το κτίσμα κατά την αρχαιότητα υπέστη πολλές μετασκευές που αφορούν στην αλλαγή χρήσης των επί μέρους χώρων. Η κάτοψη των αιθουσών, όπως σώζεται σήμερα, ανήκει στην τελευταία οικοδομική φάση του μνημείου. Αναγνωρίστηκαν ο ψυχρός και ο χλιαρός οίκος, χώροι υγιεινής κ.α. Βόρεια των λουτρών σώζονται τα ερείπια καμαροσκεπάστης δεξαμενής και στα ανατολικά, κτίσμα με βοηθητικούς χώρους διαμορφωμένους σε δύο ορόφους.

Το Οκτάγωνο, ήταν στραμμένο προς τη θάλασσα και προς νότο είχε επιμήκη προθάλαμο, ο οποίος, επικοινωνούσε με ένα μεγάλο περίστυλο αίθριο πλάτους 47μ. Εσωτερικά, διαμορφωνόταν με επτά ημικυκλικές κόγχες και είχε λαμπρό διάκοσμο από πολυτελή μάρμαρα. Η βόρεια κόγχη που βρίσκεται απέναντι από την είσοδο, που ανακατασκευάσθηκε κατά τον 4^ο μ.Χ. αιώνα είναι μεγαλύτερη από τις άλλες και φέρει κεραμοπλαστικό κόσμημα που συμβολίζει τη νίκη του Σταυρού. Το οικοδόμημα, αρχικά προοριζόταν ως αίθουσα θρόνου ή ακρόασεων, αργότερα όμως, άλλαξε χρήση και μετατράπηκε σε χριστιανικό ναό.

Η αποκατάσταση των ερειπίων των Ανακτόρων του Γαλερίου στην πλατεία Ναυαρίνου ξεκίνησε το 1993 και ολοκληρώθηκε το 2006.

Ο Ιππόδρομος ήταν κατασκευασμένος σε άμεση επαφή με το ανατολικό τείχος της πόλης. Είχε μήκος περίπου 500 μ και πλάτος 125 μ. Το βόρειο άκρο βρισκόταν περίπου στο ύψος της εκκλησίας της Υπαπαντής, ενώ το νότιο κυκλικό τμήμα του (σφενδόνη) οριοθετείται νότια της οδού Μητροπόλεως. Λείψανα θολωτών κατασκευών που αποτελούσαν την υποδομή για

Τοπογραφικό διάγραμμα των σωζόμενων κτισμάτων των Ανακτόρων του Γαλερίου.

Εικόνα παλαιότερης εποχής, που η Εγνατία οδός διερχόταν από την Καμάρα.
 An image of past times, when Egnatia Street ran under the Arch of Galerius.

τη θεμελίωση των κερκίδων βρέθηκαν κατά μήκος της δυτικής πλευράς (πλατεία Ιπποδρομίου 7), ενώ η έλλειψη αρχαιολογικών στοιχείων στην ανατολική πλευρά αφήνει πολλά ερωτηματικά για την ύπαρξη ή όχι αντίστοιχης υποδομής. Στον Ιππόδρομο, ο οποίος παρέμεινε σε χρήση τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 7^{ου} μ.Χ. αιώνα, έγινε η σφαγή των Θεσσαλονικέων το 390 μ.Χ. μετά από διαταγή του αυτοκράτορα Θεοδοσίου.

Δυτικά του Ιπποδρόμου (στην οδό Ι. Μικαήλ και Δημ. Γούναρη) υπήρχε μια ακόμη ορθογώνια αίθουσα με πλούσιο διάκοσμο, αψίδα στη βόρεια πλευρά και είσοδο με προθάλαμο στη νότια. Κατά το Δανό αρχαιολόγο E. Dyggve, το αυτοκρατορικό θεωρείο πρέπει να βρισκόταν στην περιοχή της διασταύρωσης των οδών Δ. Γούναρη και Αλ. Σβώλου, γεγονός το οποίο οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο χώρος της ορθογώνιας, αψιδωτής αίθουσας χρησιμοποιούνταν για τελετές που συνδέονταν με την παρουσία του αυτοκράτορα στον Ιππόδρομο. Σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, η ίδια αυτή αίθουσα ήταν το τελευταίο προς βορρά κτίσμα του κυρίως ανακτόρου, μεταξύ δε αυτής και της Αψίδας του Γαλερίου πιθανόν να υπήρχε ένα μεγάλο Forum (Αγορά) με πρόσβαση από βορρά.

Αψίδα Γαλερίου – Καμάρα (12)

Ανήκει στο Γαλεριανό συγκρότημα. Η Αψίδα, η οποία ανοικοδομήθηκε πριν το 305 μ.Χ., για να τιμήσει τους νικηφόρους πολέμους του Γαλερίου κατά των Περσών, υψώθηκε στη συμβολή της Via Regia, της κύριας οδικής αρτηρίας, η οποία διέσχιζε την πόλη από δυτικά προς ανατολικά και της πομπικής οδού που έωνε τα ανάκτορα με τη Ροτόντα. Η Αψίδα αρχικά σχεδιάστηκε ως τετράπυλο, με τέσσερις πεσσούς που στήριζαν το θόλο που κάλυπτε το

τετράγωνο της βάσης. Σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση προς βορρά και προς νότο προστέθηκαν δύο ζεύγη τόξων με τέσσερις μικρότερους πεσσούς, η κατασκευή των οποίων έγινε ενδεχομένως, σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Σε άμεση επαφή με τους νότιους μικρότερους πεσσούς υπήρχε μεγάλος ορθογώνιος χώρος, διαστάσεων 42.70×17.65μ., επιστρωμένος με ψηφιδωτό δάπεδο, ο οποίος λειτουργούσε ως προθάλαμος του ανακτόρου. Σήμερα σώζονται τρεις μόνο από τους οκτώ συνολικά πεσσούς. Ανάγλυφες παραστάσεις πάνω σε μαρμάρινες πλάκες, διατεταγμένες σε ζώνες, εξιστορούν επεισόδια και πρόσωπα από τη νικηφόρα εκστρατεία του Γαλερίου στην Ανατολή το 297 μ.Χ., εξυμνώντας συμβολικά την πρώτη Τετραρχία (293-305 μ.Χ.).

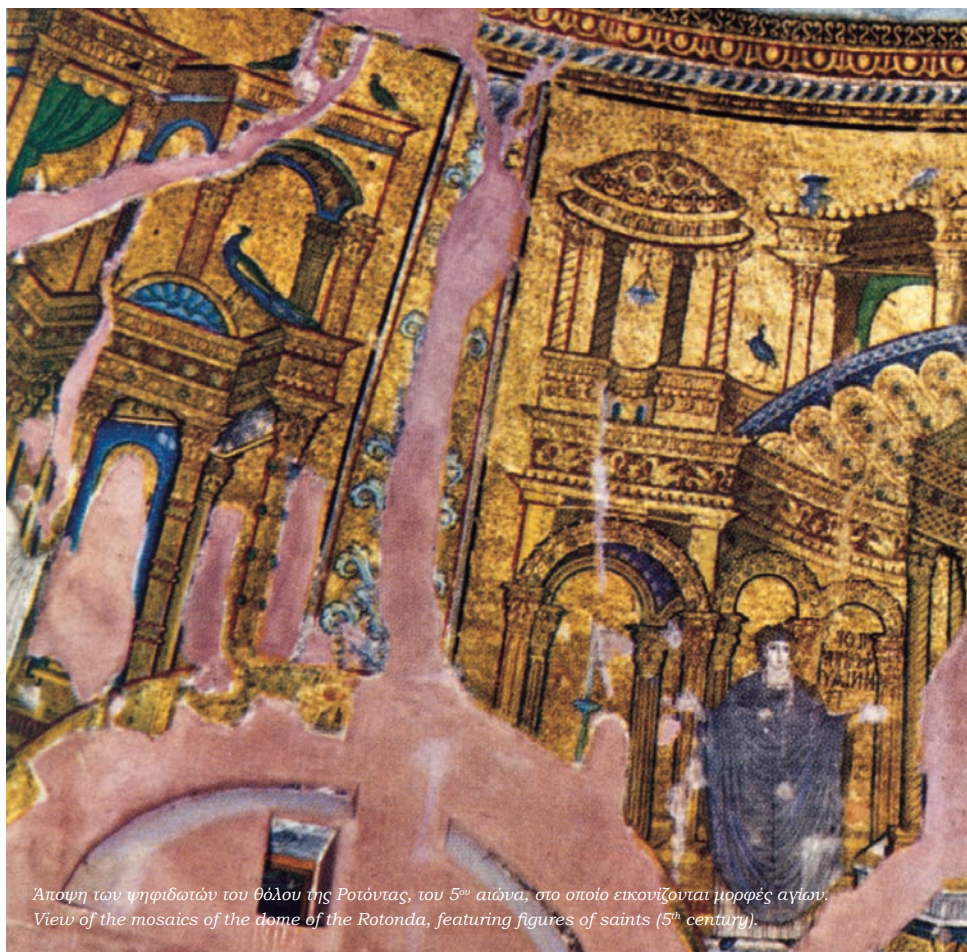
Ροτόντα (13)

Είναι ένα από τα αρχαιότερα μνημεία της πόλης. Οι δεκαέξι αιώνες ζωής άφησαν τα σημάδια τους σ' αυτό. Η ιστορία του, οι διάφορες ονομασίες του και οι οικοδομικές φάσεις έχουν διαφωτιστεί με επάρκεια από τις αρχαιολογικές, ιστορικές και αρχιτεκτονικές-αναστηλωτικές μελέτες και έρευνες των τελευταίων δεκαετιών, ιδιαίτερα μετά τους σεισμούς του 1978. Το κτίριο σύμφωνα με τη νεότερη ιστορική έρευνα κτίσθηκε ως ναός της αρχαίας θρησκείας. Το κυκλικό σχήμα του, μοναδικό στην Ελλάδα, το συσχετίζει με το Πάνθεον της Ρώμης. Ο ημισφαιρικός θόλος του οικοδομήματος ήταν κτισμένος με πλίνθους και σύμφωνα με κάποιους ερευνητές στην κορυφή του υπήρχε οπαίο για εξαερισμό και φωτισμό. Εξωτερικά το οικοδόμημα είναι βαρύ, η κάτοψη του όμως εσωτερικά, διαμορφωνόταν με ορθογώνιες κόγχες, που σχηματίζονταν στο πάχος του τοίχου, ο οποίος έφερε πιθανόν μαρμά-

*Η Ροτόντα, τη δεκαετία του 1960, με φόντο την Άνω Πόλη.
The Rotonda, in the 1960's, with the Upper City in the background.*

Άποψη των ψηφιδωτών του θόλου της Ροτόντας, του 5^{ου} αιώνα, στο οποίο εικονίζονται μορφές αγίων.
View of the mosaics of the dome of the Rotonda, featuring figures of saints (5th century).

ρινο διάκοσμο. Στην πρόσοψη των κογχών υπήρχαν δύο κίονες που έφεραν καμπύλο επιστύλιο. Η κύρια είσοδος του κτιρίου, κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, βρισκόταν στη νότια πλευρά του, πάνω στον άξονα της πομπικής οδού που ξεκινούσε από το τετράπυλο του Γαλερίου.

Η μετατροπή του κτίσματος σε χριστιανικό ναό έγινε στο διάστημα από τα τέλη του 4^{ου} ως τις αρχές του 6^{ου} αιώνα, με μεγαλύτερη πιθανότητα στα χρόνια του Μεγάλου Θεοδοσίου (379-395 μ.Χ.). Κατά την επικρατέστερη άποψη, ο ναός αφιερώθηκε στους Ασωμάτους, ή Αρχαγγέλους, ονομασία που επεκτάθηκε σε γειτονική πύλη του ανατολικού τείχους της πόλης και στη συνοικία (αναφορές σε βυζαντινά κείμενα του 9^{ου}, 12^{ου} και 14^{ου} αιώνα). Υπήρξε και μητρόπολη της Θεσσαλονίκης (1523/24 – 1590/91). Η κατεδάφιση του τοίχου της ανατολικής κόγχης και η κατασκευή-προσθήκη του Ιερού

Βήματος (ορθογωνικός χώρος με ημικυκλική αφίδα στα ανατολικά), προκάλεσε καθοριστικές βλάβες-αστοχίες στη στατική επάρκεια και συνοχή του κυρίου. Σημαντική επίσης προσθήκη, κατά την περίοδο της λειτουργίας του ως χριστιανικού ναού, ήταν η κατασκευή κλειστής στεγασμένης στοάς γύρω από το ρωμαϊκό πυρήνα, η οποία επικοινωνούσε με τον κεντρικό χώρο δια μέσου των ανοιγμάτων που διανοίχθηκαν στους τοίχους των κογχών. Η στοά καταστράφηκε πιθανόν στους μεγάλους σεισμούς των αρχών του 7^{ου} αιώνα. Στη δυτική κόγχη δημιουργήθηκε νέα είσοδος με νάρθηκα, ενώ στην υπάρχουσα νότια είσοδο προστέθηκε πρόπυλο με δύο παρεκκλήσια, ένα οκταγωνικό βαπτιστήριο στα δυτικά και ένα κυκλικό μαρτύριο στα ανατολικά. Κατάρρευση τμήματος του θόλου με τη ψηφιδωτή διακόσμηση έγινε από σεισμό του 9^{ου} αιώνα, γεγονός που οδήγησε στην ενίσχυση του όλου κτίσματος με

Τμήμα ψηφιδωτών, με διακοσμητικά θέματα, από τις καμάρες των κογχών της Ροτόντας του 5^{ου} αιώνα, σε καρτ-ποστάλ εποχής.

Section of mosaics, with decorative motifs, from the arches of the conches of the Rotonda (5th century), in a period postcard.

την κατασκευή των δύο εξωτερικών αντηρίδων. Η συνέχιση του τονισμού του άξονα της πομπικής οδού της ρωμαϊκής εποχής, μεταξύ ανακτόρου-αψίδας-Ροτόντας, στηρίζει την άποψη ότι η Ροτόντα ήταν αυτοκρατορικός ναός από την παλαιοχριστιανική περίοδο, έως και τους μεσοβυζαντινούς χρόνους (11^{ος} -12^{ος} αιώνας).

Τα λαμπρότερα όμως λείψανα από την παλαιοχριστιανική φάση του μνημείου, είναι τα εξαιρετικής ωραιότητας και τέχνης ψηφιδωτά του, που είναι επηρεασμένα από την τέχνη της Ελληνιστικής Ανατολής, έργα λαμπρού καλλιτεχνικού εργαστήριου της Θεσσαλονίκης. Διακοσμήθηκαν οι καμάρες των κογχών, τα τοξωτά ανοίγματα των φεγγιτών και ο θόλος, ενώ ο τοίχος του κτίσματος (ως τη βάση του θόλου) επενδύθηκε με πολύχρωμες μαρμαρίνες πλάκες, μια ορθομαρμαρώση από την οποία δεν απέμεινε κανένα ίχνος. Από τα τμήματα όμως των ψηφιδωτών που διασώθηκαν, εντυπωσιάζει ο πλούτος των θεμάτων, η φυσιοκρατική τους απόδοση, η ποικιλία των χρωμάτων και η λαμπρότητα των χρυσών και ασημένιων ψηφιδών του «κάμπου».

Το κτίριο, το 1590-91, μετατράπηκε σε τζαμί από τον Sinan Paşa και το σε-ΐχη του γειτονικού τεκέ των δερβίσιδων Hortacı Süleyman Efendi. Ο τάφος του δερβίση και ενός Yusuf Bey βρίσκονται σε ταφικό περίβολο, εξωτερικά του Ιερού Βήματος του ναού. Κατάλοιπα της ίδιας εποχής είναι ο μιναρές, το συντριβάνι, στα δυτικά του κτιρίου και τα προστώα της δυτικής και νότιας εισόδου. Ήταν γνωστό ως Παλιά Μητρόπολη (Eski Metropoli). Την ονομασία Rotonda απέδωσαν στο μνημείο οι περιηγητές του 18^{ου}-19^{ου} αι.

Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης (1912) το μνημείο αποδόθηκε

και πάλι στη χριστιανική λατρεία έως το 1914, οπότε άρχισαν εκτεταμένες αρχαιολογικές ανασκαφές και έρευνες. Το 1917 μετατράπηκε σε «Μακεδονικό Μουσείο». Αργότερα και μέχρι τους σεισμούς του 1978, οπότε άρχισαν οι πλέον ολοκληρωμένες και πλήρεις μελέτες αναστήλωσης, φιλοξένησε έκθεση χριστιανικών γλυπτών.

Εκκλησία Αγίου Γεωργίου (14)

Η μικρή εκκλησία βρίσκεται απέναντι από τη δυτική πύλη του περιβόλου της Ροτόντας και είναι μετόχι της Μονής Οσίου Γρηγορίου του Αγίου Όρους. Σε αυτήν μεταφέρθηκαν τα ιερά σκεύη του ναού της Ροτόντας, όταν μετατράπηκε σε τζαμί, και για το λόγο αυτό η Ροτόντα ονομάστηκε μετά την απελευθέρωση Άγιος Γεώργιος. Ως το 1758 ήταν παρεκκλήσι της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης. Είναι τρίκλιτη βασιλική με πρόσθετο συνεχόμενο χώρο στη νότια πλευρά της, μορφή που προέρχεται από τη ριζική ανακαίνιση, η οποία τελείωσε στα 1815. Νεότερες επεμβάσεις αλλοίωσαν τον εσωτερικό και εξωτερικό χώρο του μνημείου.

Εκκλησία Αγίου Παντελεήμονα (15)

Η ταύτιση της είναι προβληματική, αφού η ονομασία της είναι νεότερη. Ιστορικές έρευνες την ταύτισαν ωστόσο με τη Μονή της Θεοτόκου Περιβλέπτου, γνωστής και ως Μονής του κυρ Ισαάκ, από το μοναχικό όνομα του ιδρυτή της, ο οποίος με το όνομα Ιάκωβος διατέλεσε Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (1295 - 1315). Η μονή αυτή συνδέθηκε με οπουδαίες πνευματικές φυσιογνωμίες της πόλης το 14^ο αιώνα, όπως ο ελληνιστής Θωμάς Μάγιστρος και

*Το Συντριβάνι της Θεσσαλονίκης, το οποίο κατασκευάστηκε μετά τη διάνοιξη της νέας λεωφόρου Hamidié, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και αποκαταστάθηκε, το 1977, από το Δήμο Θεσσαλονίκης.
The Fountain of Thessaloniki, which was constructed after the new Hamidiye Boulevard was laid out, in the late 19th century, and was restored in 1977 by the Municipality of Thessaloniki.*

ο συγγραφέας Ματθαίος Βλάσταρης. Μετά το 1548, μετατράπηκε σε τζαμί με την ονομασία İshakiye τζαμί. Μια άλλη άποψη που διατυπώθηκε θεωρεί ότι η Μονή της Περιβλέπτου υπήρχε ήδη τον 12^ο αιώνα και ότι μετατράπηκε σε τζαμί γύρω στο 1500, από τον İshak Çelebi καδή της Θεσσαλονίκης, από τον οποίο πήρε και το όνομα. Πάντως η αρχιτεκτονική και ο τοιχογραφικός διάκοσμος του μνημείου, χρονολογούν το ναό στα τέλη του 13^{ου} – αρχές 14^{ου} αι. και μαζί με κάποιες άλλες ενδείξεις φαίνεται να δικαιώνουν την πρώτη άποψη. Ο αρχιτεκτονικός του τύπος ανήκει στον τύπο του σύνθετου τετρακίονιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου, με νάρθηκα και περιμετρική στοά, που ανατολικά απολήγει σε δύο παρεκκλήσια. Η στοά καταστράφηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όχι όμως και τα παρεκκλήσια. Λιγοστές είναι οι αρχικές τοιχογραφίες που απέμειναν στην πρόθεση και στο διακονικό. Χαρακτηρίστηκαν μεταβατικές ως προς την τεχνοτροπία, επειδή συνδυάζουν το μνημειακό ύφος, την αντικλασική αντίληψη και το πλάσιμο της ζωγραφικής του 13^{ου} αι., με τη χρωματική αρμονία και την τυπολογία των προσώπων των έργων του 14^{ου} αι. Για αυτό χρονολογούνται στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 14^{ου} αιώνα. Ο υπόλοιπος τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού ανήκει στην τουρκική επισκευή των αρχών του 20^{ου} αι. Από τη φάση της μετατροπής του σε τζαμί διατηρούνται στον περίβολο η βάση του μιναρέ και το μαρμάρينو σιντριβάνι.

Εκκλησία Σωτήρος (16)

Αρχικά επικρατούσε η άποψη ότι ήταν μικρή μονή του Σωτήρα του κυρ Κύρου, η οποία αναφέρεται σε χρυσόβουλλο του 1364 του αυτοκράτορα Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου στη Μονή Βατοπεδίου. Οι αρχαιολογικές έρευνες και οι αναστηλωτικές μελέτες και εργασίες που έγιναν στο μνημείο ύστερα από τους σεισμούς του 1978, έφεραν στο φως νέα στοιχεία και ανέτρεψαν τις έως τότε γνώσεις μας γι' αυτό. Βρέθηκε η αρχική θέση της Αγίας Τράπεζας και από μια μικρή μολύβδινη λειψανοθήκη (εγκαίνιο ναού) που έφερε εγχάραιτες επιγραφές, συνάγεται ότι ο ναός είχε αφιερωθεί στην Παναγία. Αποκαλύφθηκε επίσης ο αρχικός, σπάνιος, αρχιτεκτονικός τύπος του, που ήταν τετράκογχος εγγεγραμμένος. Η ανεύρεση τάφων εντός και γύρω από το ναό, αποδεικνύει το νεκρικό χαρακτήρα του μνημείου. Νόμισμα που βρέθηκε στον τρούλο, τοποθετημένο εκεί κατά το κτίσιμό του, χρονολογεί το ναό στα 1350. Ο προσκολλημένος στα δυτικά νάρθηκας είναι προσθήκη του 1936, σε αντικατάσταση παλαιότερου των μεταβυζαντινών χρόνων. Η κάλυψη του ναού γίνεται με οκτάπλευρο τρούλο, υψηλό για τις διαστάσεις του μνημείου, ενώ η διάρθρωσή του με επάλληλα τόξα και πλίνθινους ημικίονες είναι τυπικά γνωρίσματα της παλαιολόγειας ναοδομίας της Θεσσαλονίκης. Είναι βέβαιο ότι, κατά την τουρκοκρατία, δεν μετατράπηκε σε τζαμί, ίσως εξαιτίας των περιορισμένων διαστάσεών του, ή επειδή βρισκόταν στη χριστιανική συνοικία της Παναγούδας, στον περίβολο ιδιωτικού σπιτιού. Η κυριότερη όμως ανακάλυψη, κατά τις εργασίες αναστήλωσης μετά το 1978, ήταν οι άγνωστες ως τότε τοιχογραφίες του ναού που χρονολογούνται στην περίοδο 1350-1370. Προσφέρουν με την τέχνη τους πολύτιμη μαρτυρία για την ως τώρα άγνωστη καλλιτεχνική δημιουργία της πόλης στα μέσα του αιώνα και αποκαλύπτουν με τη θεματολογία τους πνευματικούς προσανατολισμούς των διανοουμένων της.

Κτίριο Νεδέλκου (17)

Οικοδομήθηκε το 1909 από την οικογένεια Ι. Νεδέλκου, σε οικόπεδο που αγοράστηκε το 1907. Το διώροφο κτίριο είχε μαγαζί στο ισόγειο και κατοικία στον όροφο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόσοψη με την έντονη διακοσμητική διάθεση και τις ανάγλυφες παραστάσεις, στοιχεία χαρακτηριστικά των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα. Το κτίριο περιήλθε στην ιδιοκτησία του Δήμου Θεσσαλονίκης, αναστηλώθηκε μετά τους σεισμούς του 1978 και έχει παραχωρηθεί στην Αγιορειτική Εστία, ίδρυμα το οποίο ασχολείται με την πολιτιστική κληρονομιά του Αγίου Όρους.

Κτίριο Παλιάς Οικοκυρικής Σχολής (18)

Το κτίριο αυτό συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη της παιδείας στη Θεσσαλονίκη κατά το διάστημα της τουρκοκρατίας, με περιορισμένες σχετικά πληροφορίες που αντλούνται από τα Τουρκικά Αρχεία. Μετά την πυρκαγιά του 1890 στο ιστορικό κέντρο της πόλης αγοράστηκε το οικόπεδο στην οδό Εγνατία, κοντά στην εκκλησία της Παναγούδας και κτίστηκε το σχολείο που άρχισε να λειτουργεί το Σεπτέμβριο του 1893 και διασώζεται μέχρι σήμερα. Στέγασε σειρά εκπαιδευτηρίων μέσης εκπαίδευσης, μεταξύ των οποίων και την ιστορική Οικοκυρική Σχολή θηλέων. Αποτελεί ενδιαφέρον δείγμα νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, με αυστηρή συμμετρία στις λιτές όψεις και με αξιόλογα διακοσμητικά στοιχεία.

Εκκλησία Παναγίας Γοργοεπηκόου (Παναγούδα) (19)

Αφιερωμένη στο Γενέσιο της Θεοτόκου κτίστηκε το 1818, αντικαθιστώντας

*Η Αχειροποίητος, από την πλατεία Μακεδονομάχων, σε εικόνα εποχής.
The Acheiropoitos Church, from Makedonomachon Square, in a period picture.*

προηγούμενο ναό με το ίδιο όνομα (βεβαιώνεται σε κώδικα το 1789), ο οποίος καταστράφηκε από πυρκαγιά το 1817. Ανήκει στον τύπο της τρικλιτης ξυλόστεγης βασιλικής, με γυναικωνίτη. Από την εκκλησία αυτήν προέρχονται σπουδαία βυζαντινά κειμήλια, γεγονός που μαζί με άλλες ενδείξεις καθιστά πιθανή την ύπαρξη βυζαντινού ναού στην ίδια θέση.

Εκκλησία Αγίου Αθανασίου (20)

Βρίσκεται στη συμβολή των οδών Εγνατίας και Σωκράτους, σε επίπεδο χαμηλότερο από αυτές. Δεν είναι εξακριβωμένο αν βρίσκεται στη θέση του ομώνυμου ναού της πόλης, που είναι γνωστός από πηγές του 14^{ου} αιώνα. Για την κυριότητα του ναού στα χρόνια της τουρκοκρατίας ξέσπασαν αρκετές διαμάχες ανάμεσα στη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης και τη μονή Βλατάδων, μια διαμάχη που συνεχίστηκε σε όλο το δεύτερο μισό 17^{ου} αιώνα και ολόκληρο τον 18^ο αι. Καταστράφηκε από πυρκαγιά στα 1817. Μετά την ανακαίνισή του στα 1818, ο ναός έγινε ενοριακός. Είναι τρικλιτη βασιλική με γυναικωνίτη μορφής εσωτερικού εξώστη, σε σχήμα Π. Από τον εσωτερικό διάκοσμο του ναού διατηρούνται σήμερα μόνο ο δεσποτικός θρόνος και ο άμβωνας, ενώ το αξιόλογο ξυλόγλυπτο τέμπλο αντικαταστάθηκε με καινούργιο.

Εκκλησία Αχειροποιήτου (21)

Είναι μια μεγάλη παλαιοχριστιανική βασιλική που σώζεται σχεδόν στο αρχικό ύψος της, κτισμένη πάνω σε ένα συγκρότημα ρωμαϊκών, δημοσίων λουτρών. Αναφέρεται ως ναός της Παναγίας Θεοτόκου και μάλιστα ο Μεγάλος Ναός της Θεοτόκου μέχρι το 14^ο αι., οπότε σε έγγραφο του 1320 εμφανίζεται για πρώτη φορά η επωνυμία Αχειροποίητος. Είναι τρικλιτη, ξυλόστεγη βασιλική με υπερώα. Τα ίχνη του εξωνάρθηκα στη δυτική πλευρά αποτελούσαν ίσως την ανατολική στοά του αιθρίου της βασιλικής, το οποίο πρέπει να βρίσκεται κάτω από τη σημερινή πλατεία Μακεδονομάχων. Η σημερινή στέγη του ναού είναι χαμηλότερη από την αρχική, για αυτό ο εξωτερικός όγκος του φαίνεται ακόμη πιο βαρύς. Στο εσωτερικό του όμως, η αρμονία και η ισορροπία στη διάρθρωση των μερών του οικοδομήματος, το διάχυτο έμμεσο φως από τα πολύλοβα παράθυρα των εξωτερικών τοίχων και ο πολυτελής και επιβλητικός διάκοσμος, δίνουν μια τελείως διαφορετική εικόνα της εκκλησίας. Το κεντρικό κλίτος απολήγει στο ιερό βήμα σε μια μεγάλη ημικυκλική κόγχη μέσα στην οποία εγγράφονται το σύνθρονο και ο επισκοπικός θρόνος. Το σημερινό φράγμα του ιερού είναι σύγχρονο. Το βόρειο κλίτος απολήγει στην ανατολική πλευρά του στο μεσοβυζαντινό παρεκκλήσιο της Αγίας Ειρήνης. Το αναστηλωμένο πρόσκτισμα, το οποίο βρίσκεται στο μέσον της εξωτερικής πλευράς του ναού θεωρείται το βαπτιστήριο της βασιλικής. Το αρχικό δάπεδο από μεγάλες μαρμαρίνες πλάκες σώζεται ως σήμερα. Στο βόρειο περίβολο της βασιλικής υπάρχουν τα ίχνη από ένα διώροφο καμαρωτό πρόσκτισμα, καθώς και το κλιμακοστάσιο που οδηγούσε στα υπερώα. Το κλιμακοστάσιο αυτό, στη σημερινή του μορφή, εντάσσεται στις εκτεταμένες επισκευές του 7^{ου} αιώνα, που έγιναν στο ναό μετά τους σεισμούς του 620-630. Ο γλυπτός διάκοσμος αποτελεί ένα ενιαίο σύνολο που σχεδιάστηκε και εκτελέστηκε για τη βασιλική και δίνει μια σταθερή χρονολόγηση στο μνημείο. Τα ψηφιδωτά πρέπει να χρονολογηθούν, όπως και όλο το οικοδόμημα και ο γλυπτός διάκοσμός της, μετά το 450, στο τρίτο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα. Η κτητορική επιγραφή βρίσκεται στο εσωράχιο του νότιου και κεντρικού τόξου του τριβήλου.

Από τη βυζαντινή περίοδο του ναού σώζονται λίγες τοιχογραφίες σε κακή κατάσταση, στο νότιο κλίτος, στον τοίχο πάνω από τη νότια κιονοστοιχία. Τα αρχαϊκά τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά και τα σχηματοποιημένα εκφραστικά μέσα στην απόδοση των μορφών αποτελούν επιβίωση της υστεροκοιμηνηϊας τέχνης στη ζωγραφική των αρχών του 13^{ου} αιώνα.

Εκκλησία Αγίας Σοφίας (22)

Υπήρξε, τουλάχιστον από τον 8^ο αι. έως τη μετατροπή της σε τζαμί το 1523/24, η «Μεγάλη εκκλησία» της Θεσσαλονίκης, δηλαδή ο μητροπολιτικός ναός της πόλης. Έχει κτιστεί πάνω σε μια μεγάλη πεντάκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική, πιθανόν του 5^{ου} αιώνα, η οποία θεωρείται ως η πρώτη επισκοπική εκκλησία της πόλης. Στο συγκρότημα αυτής της επισκοπικής εκκλησίας αποδίδεται τελευταία και ερμηνεύεται ως παλαιοχριστιανικό βαπτιστήριο, το θεωρούμενο ως ρωμαϊκό νυμφαίο στη νότια πλευρά της σημερινής Αγίας Σοφίας, στο χώρο που είναι γνωστός ως **Αγίασμα του Ιωάννου Προδρόμου (23)**. Η παλαιοχριστιανική βασιλική είχε επίσης ανοικοδομηθεί πάνω σ' ένα προγενέστερο εκτεταμένο ρωμαϊκό οικοδομικό συγκρότημα που περιελάμβανε θέρμες και έχει ανασκαφεί γύρω από το ναό, ιδιαίτερα στη νότια πλευρά του και σε οικόπεδα της οδού Μακένζι Κινγκ.

Μετά την καταστροφή της βασιλικής, πιθανόν από τους γνωστούς ιστορικούς σεισμούς του 620-630, κτίστηκε ο σημερινός μεγάλος ναός. Κατά τη διάρκεια της Φραγκοκρατίας (1204-1224) μετατράπηκε προσωρινά σε καθεδρικό ναό των καθολικών. Στο βόρειο τοίχο, αποκαλύφθηκε μονόχωρο παρεκκλήσιο (χρονολογούμενο προ του 14^{ου} αι.). Μεταγενέστερο παρεκκλήσιο διαμορφώθηκε έξω από το βορειοδυτικό πρόπυλο. Στη δυτική πλευρά της αυλής, που αντιστοιχεί περίπου με το αίθριο της παλαιοχριστιανικής βασιλικής, υπήρχε

*Ο Ιερός Ναός της του Θεού Σοφίας, την περίοδο του Μεσοπολέμου.
The Holy Church of Aghia Sophia, during the inter-war period.*

παλαιολόγιο πρόπυλο, με τριπλή τοξοστοικία στην εσωτερική και εξωτερική πλευρά του, το οποίο καταδαφίστηκε στις επισκευές του 1908-1910.

Πιστεύεται ότι αρχικά υπήρχε διώροφος εξωνάρθηκας με κλιμακοστάσια, που ενσωματώθηκαν στο ναό του 7^{ου} αι., από την παλαιοχριστιανική βασιλική. Ο πυργίσκος στη βορειοδυτική γωνία που περιλαμβάνει κλιμακοστάσιο προς τα υπερώα, είναι ασφαλώς τουρκική προσθήκη και πρέπει να ταυτιστεί με τον αρχικό μιναρέ. Από το νάρθηκα, που επικοινωνεί ελεύθερα με τα κλίτη, περνάμε στον κυρίως ναό που αποτελείται από έναν κεντρικό σταυρικό πυρήνα, του οποίου το κέντρο καλύπτει ο μεγάλος τρούλος. Στον όροφο επαναλαμβάνεται η διάταξη του περιστώου γύρω από τον κεντρικό πυρήνα και σχηματίζονται υπερώα. Η ανεύρεση αριθμού μολυβδόβουλλων στις ανασκαφές των υπερώων και ιδιαίτερα του νοτιοδυτικού διαμερίσματος, επιβεβαιώνει ίσως την άποψη ότι εκεί ήταν οι χώροι διοίκησης και γραμματείας της μητρόπολης.

Από τον αρχικό γλυπτό διάκοσμο του ναού σώζονται μόνο οι κίονες και τα κιονόκρανα της βόρειας κιονοστοικίας του ισογείου. Τα κιονόκρανα των μέσων του 7^{ου} αιώνα, που τοποθετήθηκαν στη δυτική είσοδο του ναού μετά την πυρκαγιά του 1890, προέρχονται από το υστεροβυζαντινό πρόπυλο, όπου είχαν ήδη χρησιμοποιηθεί σε δεύτερη χρήση.

Τα ψηφιδωτά της Αγίας Σοφίας αποτελούν εντυπωσιακά δείγματα της βυζαντινής τέχνης του ψηφιδωτού και προέρχονται από τρεις περιόδους. Τα ψηφιδωτά της πρώτης περιόδου σώζονται στην ημικυκλική καμάρα που στεγάζει το χώρο του Ιερού Βήματος, μπροστά από την κόγχη. Στη γένεση της καμάρας και στις δύο πλευρές, πάνω σε χρυσό «βάθος», αναπτύσσονται οι κτητορικές επιγραφές σε σταυρόσχημα μονογράμματα και σε συνεχή επιγραφή. Τα ιστορικά πρόσωπα που αναφέρονται είναι ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ΣΤ' και η μητέρα του Ειρήνη η Αθηναία, οι οποίοι συμβασίλευσαν στα έτη 780-788. Στην ίδια ανεικονική διακόσμηση ανήκε και ένας μεγάλος σταυρός στην κόγχη, ίχνη του οποίου διακρίνονται και σήμερα στο χρυσό «βάθος», πάνω από το φωτιστέφανο και δίπλα στους ώμους της έθνηρης Πλατυτέρας, μιας ψηφιδωτής παράστασης προβληματικής στη χρονολόγησή της. Στη δεύτερη περίοδο (9^{ου} αι.) ανήκει και η παράσταση της Ανάληψης στον τρούλο του ναού. Πρόκειται για μια μνημειακή σύνθεση, όπου μέσα σ' ένα υπερβατικό βραχώδες τοπίο ελαιώνα κινούνται οι εκφραστικές μορφές των αποστόλων, η ακίνητη υπερβατική μορφή της Θεοτόκου και οι μορφές των αγγέλων που παρακολουθούν την Ανάληψη του Χριστού μέσα σε κυκλική δόξα στην κορυφή του τρούλου.

Από τις τοιχογραφίες του 11^{ου} αι., στο νάρθηκα του ναού, σώζονται σήμερα λίγες μορφές αγίων μοναχών στις καμάρες των μεγάλων ανοιγμάτων του δυτικού τοίχου. Ο ζωγραφικός διάκοσμος που μιμείται ορθομαρμάρωση οφείλεται στις επισκευές του ναού, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Εκκλησία Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά (24) (σημερινός Μητροπολιτικός Ναός)

Κτίστηκε μετά τη μεγάλη πυρκαγιά του 1890 που κατέστρεψε ένα μεγάλο τμήμα της παραθαλάσσιας ζώνης της πόλης, σε σχέδια του αρχιτέκτονα Ερνέστου Τσίλλερ, τροποποιημένα στη συνέχεια από τον αρχιτέκτονα Ξεν. Παιονίδη, που είχε την ευθύνη της εκτέλεσης του έργου. Ο ναός ολοκληρώθηκε το 1914. Ο αρχιτεκτονικός τύπος έχει πρότυπο το βυζαντινό οκταγωνικό τύπο

με μορφολογικά στοιχεία νεορωμανικά και νεοκλασικά, σύμφωνα με το ρεύμα του εκλεκτικισμού που επηρέασε την αρχιτεκτονική της Θεσσαλονίκης στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η αρχική αγιογράφηση του ναού έγινε από τον κωνσταντινοπολίτη ζωγράφο Νικόλαο Κεσσανλή.

Κτίριο Γενικού Ελληνικού Προξενείου (25)

Κατασκευάστηκε μεταξύ των ετών 1890-1893, με σχέδια του γνωστότατου αρχιτέκτονα Ερνέστου Τσιλλερ. Το κτίριο συνδέεται άμεσα με τα ιστορικά γεγονότα των αρχών του 20^{ου} αιώνα, δεδομένου ότι στεγάστηκε σ' αυτό το Ελληνικό Γενικό Προξενείο. Η ευρύτερη περιοχή όπου βρίσκεται, μετά το 1590 αποτέλεσε το επίκεντρο της Ελληνικής Κοινότητας. Η περιοχή διατήρησε τα ίδια χαρακτηριστικά και μετά την πυρκαγιά του 1890, όταν αποφασίστηκε να ανεγερθεί ένα ειδικό κτίριο για το Ελληνικό Προξενείο δίπλα στη Μητρόπολη. Τα δύο κτίσματα συνδέονταν με εσωτερική επικοινωνία, ώστε το Προξενείο να είναι επισκέψιμο από τους Έλληνες που έφεραν τουρκική υπηκοότητα, χωρίς να γίνονται αντιληπτοί από τις τουρκικές αρχές. Το Μάιο του 1923, το ακίνητο παραχωρήθηκε στον Ιερό Ναό του Γρηγορίου του Παλαμά (Μητρόπολη Θεσσαλονίκης) και στέγασε μέχρι και το 1978 δημόσια Δημοτικά Σχολεία. Όσον αφορά την αρχιτεκτονική του είναι από τα λίγα ιστορικά, νεότερα κτίρια της πόλης, στα οποία εφαρμόστηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά του νεοκλασικισμού. Μετά τους σεισμούς του 1978 και την απομάκρυνση των σχολείων, ολοκληρώθηκε η αποκατάστασή του και από εκείνη την περίοδο έως σήμερα στεγάζει το Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα.

Το ιστορικό κτίριο του Ελληνικού Προξενείου Θεσσαλονίκης (σημερινό Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα), μπροστά από το Μητροπολιτικό Ναό Θεσσαλονίκης του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά.

The historic building of the Greek Consulate of Thessaloniki (nowadays the Museum of the Macedonian Struggle), in front of the Metropolitan Church of Thessaloniki, dedicated to Aghios Grigorios Palamas.

From the SEAFRONT and the WHITE TOWER

to SYNTRIVANI,
AGHIOS DIMITRIOS
and AGHIA SOPHIA Streets

1st WALK

White Tower – City Museum (1)

At the meeting point of the eastern wall and the sea wall, stood a Byzantine tower, on the site of which, in the late 15th century, the White Tower was erected. It was constructed as part of a programme of modernization of the city's fortifications by the Ottomans (cf. Alysseos Tower). The emblem of Thessaloniki, the White Tower is intimately connected with the city's history and the focus of many legends reflected in its various names. The original appellation Fort of Kalamaria (18th century) was replaced in the 19th century by the names Tower of the Janissaries and Tower of Blood (Kanli Kule), referring to the use of the building as a prison for long-term convicts and those sentenced to death, whom the Janissaries executed on the battlements, dyeing with blood the exterior walls of the tower. In 1890, the tower was whitewashed by a convict in exchange for his freedom, and was henceforth known by its current name, the White Tower. As a defensive structure, it is a characteristic example of the great circular towers of the late 15th and early 16th centuries, which replaced the mediaeval rectangular structures, reflecting the need to defend against the new and widespread practice of artillery warfare, which led to a variety of innovations in defensive architecture. The structure was topped by a conical, wooden roof, covered in lead. Until the early 20th century, a polygonal defensive structure survived at the base of the tower, with apertures for cannon at sea level along the sides and small towers serving as look-out points at the corners of the enclosing wall. This complex was constructed in 1535-36, according to the Turkish inscription found above the entrance. Inside the White Tower, there is now a museum where visitors can enjoy a digital reconstruction of the city's history.

Eastern Walls – pre-wall (2)

(On Filikis Etaireias St., at the rear of the Bank of Piraeus building).

Part of the pre-wall of the eastern defences can be made out (late 4th-early 5th cent.). The eastern walls were demolished in 1889.

Church of Nea Panayia (3)

This was formerly known as the Megali or Trani Panayia and is dedicated to the Dormition of the Virgin. The current church was constructed in 1727, on the site of the Byzantine monastery of the Virgin (12th cent.), which was destroyed by fire in around 1690. The church is a three-aisled basilica with a gynaeconite (women's gallery), whose

*Η παραλία της πόλης σε εικόνα της δεκαετίας του 1960.
The seafront of the city in a picture of the 1960's.*

features of particular interest include the wall paintings of the chancel and gynaeconite, which highlight the tendency in 18th century painting to return to the models of the Palaeologan period. Also of interest are the gilded, wooden screen, now bearing contemporary icons, and the episcopal throne, the pulpit and the painted ceiling – all dating from the 19th century.

Eastern Walls – pre-wall (4)

(At the junction of Filikis Etaireias St. and Tsimiski St.).

Here part of the pre-wall of the eastern walls (late 4th-early 5th cent.) can be seen. They adjoined – in the area within the walls – the rows of seats of the Roman hippodrome (Ippodromiou Square). A similar section (on Filikis Etaireias st.) is preserved in the precincts of the Thessaloniki Municipal Library building. The eastern walls were demolished in 1889.

Church of Aghios Konstantinos (Ippodromiou Square) (5)

A contemporary church built on the site of an older Byzantine church. The seats of the eastern part of the hippodrome were excavated in the plot to the north.

Church of Aghios Antonios (6)

The church is dedicated to Saint Anthony the Great and the Blessed Anthony, a local saint from Veroia, patron saint of the mentally afflicted. It dates from the 18th century. It served as a chapel to the Metropolitan Church of Thessaloniki and was used as an asylum for the mentally ill; one can still see the large, iron rings on the screen where the patients were tied with chains. The north-eastern corner of the church is formed on part of a triangular tower of the eastern wall of the city; the church was built to abut on the wall. The church has two aisles and the wooden, painted screen has survived from the original interior decoration.

Εσωτερικός χώρος του Λευκού Πύργου, που χρησιμοποιείται για την έκθεση ψηφιακών αναπαραστάσεων της Θεσσαλονίκης.

Interior space of the White Tower, nowadays used for exhibiting digital reconstructions of Thessaloniki.

Church of the Hypapante - Presentation of Christ in the Temple (7)

The church in its current form – a three-aisled, wooden-roofed basilica – underwent radical repair in 1841. Written sources (early 16th century) refer to its concession as a dependency of the Aghia Anastasia monastery in Halkidiki. Its ownership by the monastery is also mentioned in the inscription of 1841, found on the eastern wall of the church. Fragments of Roman and Byzantine statuary are incorporated in the northern wall, along with part of an inscription dating from 1272 and referring to a Byzantine official. The carved wooden decoration dates from the 19th century, while the altar door with the scene of the Annunciation is by an artist of the Cretan School in the 16th century.

Eastern Walls – pre-wall (8)

A section of the main wall and pre-wall on the eastern side (late 4th-early 5th cent.) has survived next to Egnatia Street, towards Syntrivani Square, where the ‘boulevard’ of the Byzantines ended at the main gate in the city walls, the Cassandreotic Gate, of which no visible traces remain. Some traces (lower section) of the wall continue to extend along the pedestrian walkway of K. Melenikou Street. Also in this vicinity one can see parts of rectangular towers built of stone masonry dating from Roman times, part of the Roman wall of the city built in the mid-3rd century. These traces continue to be seen at intervals up until Aghiou Dimitriou Street, behind the G. Yennimatas Hospital.

*Τμήμα του κυρίου τείχους και του προτειχίσματος της ανατολικής πλευράς, στην πλατεία Συντριβανίου.
Part of the main wall and pre-wall on the eastern side of the city, at Syntrivani Square.*

Old Philosophical School – Aristotle University (9)

The building was erected by the Ottomans to house the Public Elementary School (Idadië), founded in 1887. The plans were drawn up by the Italian architect Vitaliano Poselli. The two two-storey wings must have been added in 1908, following an increase in student intake. After the liberation of the city in 1912, the building was used to house the 2nd Military Hospital, and then, in 1927, it became home to the University of Thessaloniki. Since then, the building has undergone frequent modifications and extensions with the addition of a third floor to the lateral wings, the building of the rear wing and the re-design of the extensive underground areas.

Church of Panayia Dexia (10)

A modern church on the site of the post-Byzantine church of Aghios Ypatios.

The Palace of Galerius (11)

(Navarino Square – Dim. Gounari. St.)

At the archaeological site in Navarino Square, right in the historic centre of the city, fragmentary remains can be seen of significant buildings, constructed for a variety of purposes, but all belonging to the Palace of Galerius.

Work on the palace began in the early 4th century AD and was completed in stages. This was the official residence used by the Emperor and his retinue when he stayed in Thessaloniki.

The Palace of Galerius is one of the most important monuments of late antiquity in Thessaloniki and the only one dating from this period in Europe where such extensive remains can still be seen. The search for the residence of the Tetrarch began in the early decades of the 20th century and lasted until the 1970's, bringing to light fragmentary sections of the massive palace complex built at the edge of the city, next to the eastern walls. The imperial residence featured a number of different structures – including the Rotonda, the Arch of Galerius, the domed chamber on D. Gounari Street and the hippodrome.

Plan of the surviving buildings of the Galerian Palace complex.

The central core of the excavated section of the palace, located in the Navarino Square archaeological site, consists of a peristyle courtyard surrounded on the western, southern and eastern sides by eleven rooms, arranged in the shape of the Greek letter Π. To the east of this structure, surrounded by corridors with beautiful mosaic floors, was a long, narrow hall with a vault on the southern side, identified as a basilica. Abutting on the basilica and the eastern city wall was the hippodrome, sections of which can still be found in the basements and cellars of modern buildings. Between the basilica and the eastern corridor, there is a vaulted water storage chamber, constructed at a later phase of the complex. To the south-east and south-west of the marble stairs situated almost in the centre of the southern corridor are the palace baths and a magnificent building known as the Octagon, because of its octagonal ground plan. The remains of the northern bath rooms were uncovered in the 1960's. The total size of the structure, which stood on a main axis leading to the southern entrance of the palace, is unknown. In ancient times, the building underwent a great deal of modification as the use of its various parts was changed. The ground plan of the rooms, in the arrangement we see today, dates from the final phase of construction. Archaeologists have identified the cold and warm baths, the restrooms, etc. North of the baths, the remains of a vaulted water storage chamber can be seen, and to the east a building on two floors with auxiliary rooms. The Octagon faced the sea and to the south had a long, narrow vestibule (prothalamus or antechamber), which communicated with a large peristyle atrium, 47m wide. Its interior featured seven semicircular conches

*Πανοραμική όψη του ανακτορικού συγκροτήματος στην πλατεία Ναυαρίνου.
Panoramic view of the palace complex at Navarino Square.*

and brilliant decoration in opulent marble. Its northern conch, facing the entrance, reconstructed in the 4th century, is larger than the others and boasts ceramic decoration symbolizing the victory of the Cross. This building must have first been intended as a throne or audience room, but its use was later changed and it became a Christian church.

Work on the restoration of the remains of the palace in Navarino Square began in 1993 and was completed in 2006.

The hippodrome, abutting on the eastern wall of the city, was 500m in length and 125m wide. The northern end will have been about where the Ypapanti Church now stands, while the southern circular section will have been south of Mitropoleos Street. Remains of vaulted structures which must have formed the substructure of the spectators' seats have been found along the western side (7 Ippodromiou Square), while the absence of archaeological evidence on the eastern side raises many questions about the existence or otherwise of a corresponding infrastructure. It was at the hippodrome, which remained in use until at least the early 7th century, that the infamous slaughter of the people of Thessaloniki took place in 390 AD, on the orders of the Emperor Theodosius.

To the west of the hippodrome (on I. Mihail St. and D. Gounari St.), there was another richly decorated rectangular building, with a vault on the northern side and an entrance with a vestibule to the south. According to Danish archaeologist E. Dyggve, the imperial box must have been somewhere near the intersection of D. Gounari and A. Svolou Streets, which inclines us to conclude that the area of the rectangular, vaulted hall was used for ceremonies which were associated with the presence of the Emperor at the Hippodrome. Some scholars maintain that this hall was the last structure north of the main palace, while between it and the Arch of Galerius there was probably a large forum, with access from the north.

Arch of Galerius (12)

The arch, part of the Galerian complex, was built before 305 AD to commemorate the victorious campaigns of Galerius against the Persians. It was erected at the intersection of the Via Regia, the main road artery crossing the city from west to east, and the processional route which linked the palace to the Rotonda. It was originally designed with four gateways, with four columns supporting the vault which covered the square area below. At a later phase, two pairs of arches were added to the north and south, with four smaller columns, these possibly constructed at different dates. Directly adjacent to the southern, smaller pillars there was a large rectangular space, 42.7m x 17.65m in size, laid with a marble floor, which served as a vestibule of the palace. Today only three of the eight pillars have survived. Relief scenes on marble, arranged in rows around the arch, relate episodes and figures from the victorious eastern campaign of Galerius in 297 AD, extolling – symbolically – the virtues of the first Tetrarchate (293-305 AD).

Rotonda (13)

This is one of the oldest buildings in the city and the sixteen centuries it

Αεροφωτογραφία του 1984, στην οποία διακρίνεται η Ροτόντα με τον περιβάλλοντα χώρο και δεξιά της, ανάμεσα στις πολυκατοικίες, η μικρή εκκλησία του Αγίου Γεωργίου.

Aerial photograph of 1984, showing the Rotonda with its precincts and to the right, among the apartment blocks, the small church of Aghios Georgios.

has endured have left their mark on the structure. Its history, its various names and stages of construction have all been well illuminated by archaeological, historical and architectural studies and by plans for restoration over the last few decades, particularly in the period following the earthquake of 1978. The most recent historical research claims that the building was constructed as a pagan temple. Its circular shape, unique in Greece, suggests links with the Pantheon in Rome. The hemispherical dome was built with bricks and, according to some scholars, had a central opening (oculus) to allow in fresh air and light. From the outside, the building appears robust and solid, but the interior ground plan features rectangular conches, cut into the thickness of the wall and probably lined with marble. The conches were bordered with two columns bearing a curved epistyle. The main entrance to the building in the Roman period was on the southern side, on the axis of the processional route commencing at the Arch of Galerius.

The building was converted into a Christian church at some time between the end of the 4th and the beginning of the 6th century, most probably in the reign of Theodosius the Great (379-395). The view most widely accepted is that the church was dedicated to the Asomatoi, or Archangels, a name which was also used for the nearby gate in the eastern wall of the city and for the local neighbourhood of the building (there are references in Byzantine texts of the 9th, 12th and 14th centuries). The church also served as the Metropolitan Cathedral of the city from 1523/24 to 1590/91. The demolition of the wall of the eastern conch and the addi-

Εσωτερική όψη της κόγχης του Ιερού Βήματος της Ροτόντας, με τις τοιχογραφίες του 9^{ου} αιώνα.
Interior view of the chancel conch of the Rotonda, with the 9th century wall paintings.

tion of the chancel (rectangular construction with semicircular apse to the east) caused serious damage to the static balance and cohesion of the building. Another significant addition during the period in which the building was in use as a Christian church, was that of the closed and roofed portico around the Roman nucleus, which communicated with the central space through openings made in the walls of the conches. The portico was probably destroyed in the severe earthquakes of the early 7th century. In the western conch, a new entrance with a narthex was created, while the existing southern entrance had a propylon added to it, with two chapels, an octagonal baptistery to the west and a circular martyrium to the east. Part of the dome with its mosaic decoration collapsed in an earthquake in the 9th century, and prompted the reinforcement of the whole structure through the construction of the two external buttresses. The continued emphasizing of the axis of the processional route of the Roman era, between palace, arch and Rotonda, supports the view that the latter was a Christian church from early Christian times up until the middle of the Byzantine era (11th-12th cent.).

However, the most magnificent remains of the early Christian phase of the monument are the extraordinarily beautiful and exquisite mosaics, influenced by the art of the Hellenistic East, the work of a remarkable workshop of mosaic artists in Thessaloniki. The vaults of the conches were decorated in mosaic, as were the arched openings of the oculi and the dome, while the walls of the structure, up to the base of the dome, were lined with multi-coloured marble revetment, of which – sadly – not

*Σύγχρονη όψη της Καμάρας, μετά την ανάπλαση της περιοχής, από το Δήμο Θεσσαλονίκης.
Contemporary view of the Arch of Galerius, following the remodelling of the area by the Municipality of Thessaloniki.*

a trace has remained. The sections of mosaic that remain, however, are astounding in their wealth of subject, their naturalistic rendering, their variety of colour and the brilliance of the gold and silver background.

In 1590-91, the building was converted into a mosque by Sinan Paşa and the sheikh of the nearby dervish community, Hortacı Süleyman Efendi. The tomb of the latter, and of a certain Yusuf Bey, are to be found in the burial enclosure outside the chancel of the church. Other remains of the same period are the minaret, the fountain to the west of the building, and the portico of the western and southern entrance. The mosque was known as the Old Metropolis (Eski Metropol). It was travellers in the 18th and 19th centuries who gave the building its common name, i.e. the Rotonda.

After the liberation of Thessaloniki in 1912, the building was returned to the Christian congregation until 1914, when extensive archaeological research and excavation began. In 1917 it was converted into a Macedonian Museum. Later – and up until the earthquakes of 1978, when the most comprehensive restoration studies began – it housed an exhibition of Christian statuary.

Church of Aghios Georgios (14)

This small church is located opposite the western gate of the Rotonda enclosure and is a dependency of the Blessed Grigoris Monastery on Mt. Athos. It was to this church that the contents of the Rotonda were taken for safety when the latter was turned into a mosque, and this is the reason why, after the liberation, the Rotonda was renamed Aghios Georgios. A chapel of the Metropolitan of Thessaloniki until 1758, the church is a three-aisled basilica with an added space on the southern side, a result of the radical renovation completed in 1815. More recent interventions have altered both the exterior and the interior of the church.

Church of Aghios Panteleimonas (15)

The identification of the church is difficult, because the name is more recent than the structure itself. Historical research has identified it, however, with the Monastery of Theotokos Perivleptos, also known as the Monastery of Kyr Isaak, from the monastic name of its founder, who, under the name of Jacob, served as Metropolitan of Thessaloniki from 1295-1315. This monastery was linked with important intellectual figures of the city in the 14th century, including the scholar Thomas Magister and the writer Matthaios Vlastaris. In 1548 it was converted into a mosque, under the name Ishakiye Tzami. Another view has it that the Perivleptou Monastery was already in existence in the 12th century and was converted into a mosque in around 1500, by Ishak Celebi, the *cadi* of Thessaloniki, from whom it took its name. However, the architecture and wall paintings of the church date it to the late 13th-early 14th century and, together with other evidence, seem to support the first theory. Architecturally, it falls within the class of the complex four-column cruciform inscribed church, with narthex and surrounding portico, ending to the east in two chapels. Very few of the original wall paintings have

survived, in the prothesis and the diaconicon. They have been described as transitional in technique, since they combine the monumental style, anti-classical perception and moulding of the painters of the 13th century with the chromatic harmony and typology of face associated with the work of the 14th. This is why they have been dated to the end of the first decade of the 14th century. The remainder of the wall paintings were done during the Turkish repairs of the early 20th century. From the period of the building's conversion into a mosque, the base of the minaret and the marble fountain can still be seen in the courtyard.

Church of the Saviour (16)

It was originally thought that this was the small Monastery of the Saviour 'tou kur Kurou', referred to in a chrysobull of 1364 of Emperor John V Palaeologue, at the Vatopedi Monastery. But archaeological research and studies for the purposes of restoration, carried out at the building after the 1978 earthquakes, uncovered new evidence and radically altered our understanding of the church. The original position of the altar was found, while a small lead reliquary (dating from the consecration of the church) with an engraved inscription indicates that the church was dedicated to the Virgin. Research also uncovered the original type of the church; the rare four-conch inscribed pattern. The finding of graves inside and around the church suggests that the building served funerary purposes. A coin found in the dome, placed there during construction, dates the church to 1350. The narthex attached to the western end is an addition dating from 1936, replacing an older narthex of the

*Πανοραμική όψη της Ανατολικής Θεσσαλονίκης, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, σε καρτ-ποστάλ της εποχής.
Panoramic view of eastern Thessaloniki, in the early 20th century, from a postcard of the time.*

post-Byzantine period. The church is covered with an eight-sided dome, relatively high for a building of this size, while the articulation – with a series of arches and brick pilasters – displays the characteristic features of Palaeologan church-building in Thessaloniki. It is certain that during the years of Ottoman rule the building was never converted into a mosque, perhaps because of its small scale, or because it was located in the Christian quarter of Panagouda, in the grounds of a private house. But the main discovery made during the restoration work after 1978 was that of the hitherto unknown wall paintings of the church, dating from the period 1350-1370. Their artistry offers invaluable testimony to the hitherto unknown artistic creativity at work in the city in the middle of this century, and reveals, through the selection of subjects, the spiritual orientation and preoccupations of contemporary thinkers.

Nedelkou Building (17)

The building was erected in 1909 by I. Nedelkos and family, on a lot purchased in 1907. The two-storey structure had shops on the ground floor and an apartment above. The façade is particularly interesting, with its lively decorative spirit and relief scenes – both characteristic of architectural decoration in the early decades of the 20th century. The building eventually passed into the hands of the city council, it was restored following the 1978 earthquakes and has been leased to the Agioretiki Estia, a foundation engaged in preserving and promoting the cultural heritage of Mt. Athos.

Το κτίριο Νεδέλκου, όπου στεγάζεται η Αγιορειτική Εστία.

The Nedelkou building, home to the Agioretiki Estia (Centre of Mount Athos).

Η εκκλησία της Παναγίας Γοργοπηκούου (Παναγούδα).

The Church of Panayia Gorgoepeikoos (Panagouda).

Old School of Domestic Science Building (18)

This building has direct links with the history of education in Thessaloniki during the years of Turkish rule, although we have limited information about its history from the official Turkish archives. This lot on Egnatia Street, close to the Panagouda Church, was purchased after the fire of 1890 in the historic centre of the city, and a school was built on the site. It opened its doors in September 1893 and has survived down to the present day. The building has housed a whole succession of secondary schools, including the historic School of Domestic Science for girls. It is an interesting example of neoclassical architecture, with a rigorous symmetry on its austere facades and with some notable decorative features.

Church of Panayia Gorgoepeikoos (Panagouda) (19)

Dedicated to the Nativity of the Virgin, the church was built in 1818, replacing an earlier church of the same name (as confirmed by a codex of 1789), which was destroyed by fire in 1817. It is a three-aisled, wooden-roofed basilica, with a gynaeconite. A number of important Byzantine relics and treasures were found here – one of a number of indications that there was once a Byzantine church on this site.

Church of Aghios Athanassios (20)

The church is located at the junction of Egnatia and Socratous Streets, but below street level. We cannot tell for sure if it stands on the site of an earlier church of the same name, known to us from 14th century sources.

The ownership of the church was the cause of a number of disputes in the years of Turkish rule between the Metropolitan of Thessaloniki and the Vlatadon Monastery – the argument continuing throughout the second half of the 17th and all of the 18th centuries. It was destroyed by fire in 1817. After its reconstruction in 1818 it became a parish church. The building is a three-aisled basilica with a gynaeconite in the form of an internal gallery, in the shape of the Greek letter Π. Of the original interior decoration all that remains are the despotic throne and the pulpit; the original and impressive wood-carved screen has made way for a new one.

Acheiropoiitos Church (21)

This is a large, early Christian basilica which has survived intact almost to its original height, built above a complex of Roman public baths. Up to the 14th century, it is referred to as the Church of Panayia Theotokou, indeed the Great Church of Theotokou, while in a document dated 1320, we find the first reference to the name Acheiropoiitos. The church is a three-aisled, wooden-roofed basilica with galleries. The traces of an exonarthex on the western side may have been the eastern portico of the atrium of the basilica, which must now lie beneath the modern Make-donomachon Square. The present roof of the building is lower than the original and this makes the external volume of the structure appear even more massive. But in the interior, the harmony and balance in the articulation of the various parts of the building, the indirect light diffused by the multi-lobed windows of the exterior walls and the opulent and imposing decoration create a completely different impression. The central aisle ends at the chancel in a great semicircular conch within which are inscribed the synthronum and the episcopal throne. The chancery rail is modern. The northern aisle ends in the easterly direction in the mid-Byzantine chapel of Aghia Eirene. The restored structure added at the middle of the external wall of the church is believed to have been the baptistery of the basilica. The original floor with its great marble slabs has survived. In the northern part of the grounds of the basilica, we see traces of a two-storey, vaulted annex, as well as the stairway which led to the galleries. This stairway, in its current form, forms part of the extensive repairs carried out in the 7th century in the aftermath of the earthquakes of 620-630. The carved decorations all form part of a single whole, designed and executed for the basilica, and allow us to date the building reliably. The mosaics must be dated – along with the building itself and the carved decorations – to some time after 450, in the third quarter of the 5th century. The founder's inscription is to be seen on the intrados of the southern and central arch of the tribelon. A few wall paintings have survived, but in poor condition, from the Byzantine period, in the southern aisle, on the wall above the southern row of columns. The archaic stylistic and technical features and the schematic means of expression in the rendering of the figures are a survival of late-Comnenian art in the painting of the early 13th century.

Church of Aghia Sophia (22)

From the 8th century, at least, until its conversion into a mosque in 1523/24, this was the Great Church of Thessaloniki, in other words the Metropolitan Cathedral of the city. It was built on the site of a large, five-aisled early Christian basilica, probably dating from the 5th century, believed to have been the first Episcopal church of the city. It has recently been maintained that the structure once thought to be a Roman nymphaeum, on the southern side of the modern Aghia Sophia, at the location known as the **Holy Spring of John the Baptist (23)**, was an early Christian baptistery and formed part of the episcopal church complex. This baptistery was also built on the site of earlier and extensive Roman buildings, including thermal baths. Excavations have been carried out around the church, particularly on the southern side and on lots along Makenzi King Street.

Following the destruction of the basilica – probably in the earthquakes of 620-630, known to us from written sources – the present church was built. During the Frankish occupation (1204-1224), it was temporarily converted into a Catholic cathedral. A single-aisled chapel has been uncovered in the northern wall (dating from before the 14th century). Another chapel was later created outside the north-western propylon. On the western side of the courtyard, corresponding roughly to the atrium of the early Christian basilica, there was a Palaeologan propylon with a triple row of columns on both the interior and exterior sides. It was demolished in the repairs of 1908-1910.

*Ο Ιερός Ναός της του Θεού Σοφίας Θεσσαλονίκης.
The Holy Church of Aghia Sophia of Thessaloniki.*

It is believed that there existed originally a two-storey exo-narthex with stairs, incorporated into the church in the 7th century, from the early Christian basilica. The small tower on the north-western corner, which contains a stairway to the galleries, is definitely a Turkish addition and should be identified with the original minaret. From the narthex, which communicates freely with the aisles, we pass into the main church, comprising a central cruciform nucleus, its centre covered by the great dome. The upper floor duplicates the disposition of the peristoon around the central nucleus, forming a series of galleries. The discovery of a number of lead bulls in the galleries, and especially those of the south-western section, perhaps lends substance to the view that the administrative and secretarial offices of the Metropolis were located here.

Of the original carved decoration of the church only the columns and capitals of the northern row on the ground floor have survived. The capitals from the mid-7th century, which were placed in the western entrance of the church after the fire of 1890, come from the late-Byzantine propylon, where they were already employed in second use.

The mosaics of Aghia Sophia are impressive examples of the Byzantine art of mosaic and date from three periods. Those of the first period are to be found in the semicircular vault covering the chancel area, in front of the conch. At the spring-point of the vault and on both sides, on a gold background, the founder's inscriptions are to be seen, in cruciform monograms and continuous script. The historical personages referred to are the Emperor Constantine VI and his mother Eirene Athinaia, who ruled jointly from 780-788. The same non-iconic decoration also features a large cross in the conch, traces of which can still be seen in the gold background, above the halo and next to the shoulders of the enthroned Platytera, a mosaic scene which is difficult to date. To the second period (9th century) belongs the scene of the Ascension in the dome of the church. This is a monumental composition, in which the expressive figures of the apostles are featured within a transcendental rocky landscape, an olive grove, with the still and transcendent figure of the Virgin and those of the angels watching the Ascension of Christ within a circular doxa in the upper part of the dome.

Of the wall paintings of the 11th century in the narthex of the church, there remain only a few figures of holy monks, in the arches of the large openings in the western wall. The painted decoration, imitating marble facing, was done during the repairs of the church in the early 20th century.

Church of Aghios Grigorios Palamas (24) (currently the Metropolitan Church)

The church was built following the great fire of 1890, which destroyed a large part of the coastal zone of the city. The original design by Ernest Ziller was modified by the architect X. Paionidis, who was responsible for the construction. The church was completed in 1914. Its architectural type is based on the Byzantine octagonal pattern, with neo-Roman and neoclassical features, representing the eclectic current which influenced the architecture of Thessaloniki in the late 19th and early 20th centu-

ries. The original wall paintings were created by artist Nikolaos Kessanlis from Constantinople.

Greek Consulate General (25)

The building was constructed in 1890-93, to plans by the eminent architect Ernest Ziller. It played a vital role in the historic events of the early 20th century, housing the Greek Consulate General. The district in which it was located formed – from 1590 onwards – the centre of the Greek community in the city. This district preserved its character even after the fire of 1890, when it was decided to construct a building to house the Greek Consulate beside the Metropolitan Church. Internal communication between the two buildings allowed the Consulate to be visited by Greeks who were Turkish nationals, without their visit becoming known to the Turkish authorities. In May 1923, the building was leased to the Church of Grigorios Palamas (Metropolitan Church of Thessaloniki) and until 1978 housed state primary schools. In respect of its architecture, it is one of the few modern buildings in the city to use the basic features of neoclassicism. Following the earthquakes of 1978 and the removal of the schools it housed, the restoration of the building was completed and, since then, it has been home to the Museum of the Macedonian Struggle.

*Ψηφιδωτά, με διακοσμητικά θέματα, από τόξα της Αχειροποιήτου, του 5^{ου} αιώνα.
Mosaics, with decorative motifs, from arches in the Acheiropoitos Church (5th century).*